

SLOM POLITIKE NEUTRALNOSTI I KAPITULACIJA NAMESNIČKOG REŽIMA. 27. MART

UGOVOR O PRIJATELJSTVU S MAĐARSKOM

12. decembra 1940.

... Uzimajući u obzir odnose dobrog susedstva, iskrenog poštovanja i uzajamnog poverenja koji tako srećno postoje između njihovih naroda;

Želeći da dadu njihovim odnosima čvrstu i trajnu osnovu;

Ubeđeni da će konsolidovanje i učvršćenje međusobnih veza na političkom, privrednom i kulturnom polju poslužiti interesima dveju susednih zemalja kao i miru i blagostanju Podunavlja;

Odlučili su da zaključe Ugovor o prijateljstvu . . .

Član prvi.

Postojeće stalan mir i večno prijateljstvo između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Mađarske .. -¹

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 28. februar 1941.

DUŠAN SIMOVIC O RAZGOVORU S RUZVELTOVIM IZASLANIKOM PUKOVNIKOM V. DONOVANOM

24. januara 1941.

... Da bi ga se oslobodili, nadležni su pukovnika Donovena uputili k meni da obide aerodrom i vazduhoplovne jedinice. Primio sam ga ... u zgradi Komande vazduhoplovstva. Sa njim je bio američki vojni izaslanik, potpukovnik Fortije (Fortie) ... Donoven me je pitao, kakvo je moje mišljenje o situaciji na granicama Jugoslavije i o eventualnim namérama Hitlera, prema podacima kojima smo raspolagali. U dosta dugom izlagnju ja sam mu izneo moja predviđanja o Hitlerovom grandioznom planu ... Iznoseći mu potom opasnosti našeg položaja i nedovoljnost naših snaga i materijalnih sredstava za odlučnu odbranu, insistirao sam da nam Amerika što pre pošalje pomoć u naoružanju i tehničkim sredstvima, naročito u avijaciji i oruđima za protivoklopnu i protivavionsku odbranu. Klimanjem glave i izrazom lica... je pokazivao da se slaže s mojim izlaganjima; ali nije činio nikakve predloge, niti je ma šta nastojavao ... Potom je nekoliko aviona izvršilo letove s akrobacijama. Pukovnik Donoven bio je vrlo impresioniran držanjem našeg ljudstva, redom u hangarima i naročito letenjem aviona. Uhvatio sam i ovu priliku, da mu iznesem naše potrebe za hitnu pomoć u naoružanju i insistirao sam da se on lično zauzme. Na to mi je on, pogledavši mi pravo u oči, uputio pitanje: „A na kojoj će se strani boriti

¹ Ugovor su potpisali Aleksandar Cincar-Marković, „u ime Jugoslavije, i prof. Istvan Čaki, ministar inostranih poslova Kraljevine Mađarske. Uprkos Ugovoru Mađarska je čekala prvu priliku da ispravi „nepravde Trijanonskog ugovora“.

Jugoslavija u slučaju rata?" Ovo pitanje nisam očekivao... ali sam bez razmišljanja odgovorio: „Ja ne znam, šta misle merodavni gore, ali vam mogu reći samo jedno: naš narod nikad neće izneveriti svoje prijatelje i saveznike iz prošlog rata.“

Opraštajući se od mene pri polasku, pukovnik Donovan mi je srdačno zahvalio na dočeku, dodavši: „Cest le plus intelligent, que j'ai entendu a Belgrad". To je isto rekao i američkom vojnom izaslaniku u putu do Beograda. Potpukovnik Fortije saopštio je to Tadiji Sondermajeru. Posle 27. marta 1941. primio sam iz Vašingtona depešu: „Sećam se našeg razgovora od 24. januara. Pozdrav Donovan...“²
V. Terzić, n. d., 328.

RUZVELTOVA PORUKA JUGOSLOVENSKOJ VLADI

14. februara 1941.

„Predsednik želi da stavi do znanja da je on, u vreme, kada su miroljubivi narodi zauzeti politikom čiji je cilj zaštita njihove nezavisnosti i integriteta, iskreno ubeđen da nikakva nova politika agresivnih sila — čak ni na diplomatskom polju — neće prokrčiti put novim zahtevima koji bi mogli biti praćeni pretnjama o upotrebi sile protivu nezavisnosti ugrožene zemlje. Zakon o zajmu i najmu, koji je sad pred Kongresom, a već ga je prihvatio Predstavnički dom i Senatski komitet za spoljne poslove, pruža vladi SAD mogućnost da znatno pomogne one narode, koji mogu biti žrtve agresije, ili koji su agresijom ugroženi.“³
Isto, 340.

HITLER U BERHTESGADENU O JUGOSLAVIJI

14. februara 1941.

Sadašnji rat završiće se jednog dana, ali nacije i države će ostati, a novi poredak u Evropi mora računati sa njima kao sa stvarnošću. Sa-

² Pukovnik Vilijem Donovan je došao u specijalnu misiju na Balkan januara 1941. Britanci su od Ruzvelta tražili da podrži stvaranje fronta na Balkanu koji bi sačinjavale: Grčka, Jugoslavija, Turska i Bugarska. Donovan je, upućen kao izaslanik američkog predsednika, obišao balkanske prestonice i državnike. D. Simović je bio jasan da su vojni predstavnici spremni da ne dopuste kapitulaciju pred Osovinom. Knez Pavle je bio ispunjen nevericom u žrtvu, a Maček smatrao da treba učiniti koncesiju Hitleru i izbeći rat dok ne počne sovjetsko; „-nemački obračun koji bi omogućio Jugoslaviji da se oslobodi nemačkih klešta.

Američki kongres je 11. marta 1941. doneo Zakon o unapređenju odbrane SAD (Lend-Lease Act) kojim je predviđeno da Predsednik SAD može odobriti slanje oružja i ratnog materijala vladi čiju odbranu smatra od vitalnog značaja za odbranu SAD. Za Ruzvelta je, u skladu sa ovim Aktom Kongresa, odbrana Jugoslavije od agresora bila od vitalnog značaja za odbranu SAD. Sporazum o načelima koje treba pripremiti na uzajamnu pomoć u vođenju rata zaključen je tek prilikom boravka kralja Petra II u SAD, jula 1942. godine. Taj sporazum potpisali su ministri inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije M. Ninčić i Državni sekretar SAD Kordel Hal.

³ Iako se SAD nisu nalazile u ratu, one su aktivno podržavale Veliku Britaniju u organizovanju otpora agresiji na Balkanu. Britanci su posle Denkerka bili vezani za Evropu samo preko njenog juga. Taj mostobran se morao braniti. Otuda Ruzveltove poruke jugoslovenskim državicima da ne pokleknju. Ova poruka je bila vid pritiska na vladodršce da ne kapituliraju u vreme dok su se D. Cvetković i A. Cincar-Marković nalazili na razgovorima sa Hitlerom i Ribentropom u Berhtesgadenu, 14. februara 1941. Na ovu Ruzveltovu poruku Vlada je odgovorila da Nemci nisu postavljali nikakve zahtevne političke ili vojne prirode.

dašnja situacija je povoljna za priznavanje takve stvarnosti. Jugoslaviji se pružila jedinstvena istorijska prilika da konačno za sva vremena učvrsti svoje mesto u Evropi. Ona sada mora zauzeti jasan stav prema novom poretku u Evropi, i to, svakako, u svom sopstvenom interesu; to jest, zauzeti svojê mesto u poretku koji predviđaju Nemačka i Italija neposrednim pristupanjem Trojnom paktu. Nema vremena za gubljenje, pošto su teškoće Italije u Albaniji samo privremene. Grci više ne napadaju u Albaniji. Pored toga, novi metodi ratovanja Nemačke pretvoriće, u ne tako dalekoj budućnosti, Sredozemlje u pravi pakao za Englesku. Nemačka i Italija će sem toga sklopiti sporazume razmotrene u razgovoru između Firera i Cincar-Markovića u novembru. U vezi sa ovim, pitanje demilitarizacije jadranske obale takođe je ukratko pomenuto. Jasno je da je ovo više imalo karakter gesta, na kome, međutim, Duče nije insistirao. Međutim, ma kako veliko bilo interesovanje Jugoslavije u ovom trenutku za izlazak na Jegejsko more, u budućnosti bi u svakom slučaju mogućnost proširenja prema Solunu povlačila za sobom znatne koristi. U svakom slučaju, ono što Jugoslavija treba da učini jeste da izgradi svoju pomorsku luku na Jadranu, koji je blokiran Otrantskim moreuzom, pre nego na Jegejskom moru. Umesto da traži demilitarizaciju ovde, primećuje Firer, u interesu Italije bi, u stvari, bilo da nastoji na zadržavanju pomorskih luka na dalmatinskoj obali i da spreči njihovo prebacivanje na Jegejsko more. Čim Jugoslavija bude pristupila Trojnom paktu, Italija i Nemačka će biti spremne da joj pruže garantiju.⁴

Isto, 347—348.

RUZVELTOVA PORUKA KNEZU PAVLU

22. februara 1941.

„Obraćajući se vašem Kraljevskom Visočanstvu u nameri da izrazim interes koji vlada SAD ima za okončanje rata, ja želim da izrazim svoje uverenje da će se otporom naroda koji trpe agresiju najsigurnije pomoći naš tip civilizacije i okončanje rata, u čemu smo bitno zainteresovani. Ja osećam da svet, uglavnom gleda sa stvarnim simpatijama na svaki narod koji se suprotstavlja bilo diplomatskom, bilo vojničkom napadu, agresivnih sila. Na primer, Etiopija je zadobila simpatije sveta ivojnim kratkim i neustrašivim otporom. Etiopija će biti ponovo uspostavljena, koja nije bila smatrana sposobnom da se odupre u savremenom smislu reči, ali i posle četiri godine još uvek odoleva, uživa simpatije sveta i ima vanredne izgleda da njena nezavisnost bude jednom polovo uspostavljena na neki način. Nezavisnost Grčke na kraju će triumfovati, uprkos silne nadmoći italijanskog vazduhoplovstva i vojske, ito je imalo za posledicu da njena situacija bude smatrana potpuno

⁴ Hitler je u Berhtesgadenu jasno stavljao do znanja da Nemačka ne želi toleriše Veliku Britaniju na Balkanu: dok je ona u tom prostoru nema mira; itrahovao je od bombardovanja petrolejskih polja u Rumuniji; isticao da je tenlencija Engleske da vodi rat na periferiji i da neće dobrovoljno napustiti Grčku Arhipelag. „Firer“ je, na drugoj strani, uveravao jugoslovenske političare da* je lemačka spasla balkanske države od boljševizma svojom intervencijom i bečkom rbitražom.

beznadežnom. Norveška je nekoliko meseci sprovodila pozadinsku odbrambenu akciju i ponovo uspostavljanje njene nezavisnosti je stvar za koju ćemo se svi mi založiti. Ja želim najozbiljnije da naglasim da SAD gledaju na budućnost, a ne na sadašnjost, ali u isto vreme potpuno priznaju bitne i teške probleme pred kojima stoje jugoslovenska vlada i Vaše Kraljevsko Visočanstvo".⁵

Isto, 357.

HITLEROV PRITISAK NA KNEZA PAVLA U BERGHOFU

4. marta 1941.

U razgovoru sa knezom namesnikom Pavlom u Berghofu 4. marta Firer je najpre skicirao sliku opšte situacije koju karakteriše činjenica da je Engleska, u stvari, već izgubila rat i da je došlo vreme da se sve evropske zemlje prilagode budućem novom poretku u Evropi. Danas se Jugoslaviji pruža jedinstvena prilika, koja se neće ponoviti, da zasnuje i obezbedi svoj položaj u budućoj reorganizovanoj Evropi. Stajući na stranu sila Osovine pristupanjem Trojnom paktu, Jugoslavija danas može za sebe obezbediti trajnu garantiju Nemačke za svoj teritorijalni integritet i, pošto je skori slom Grčke samo pitanje vremena, za svoj izlaz na Jegejsko more, Grčka svakako neće biti u stanju da zadrži svoje pozicije u Solunu, a nemačke trupe na Balkanu povući će se jednog dana. U slučaju da Jugoslavija ne osigura blagovremeno svoj zahtev, ona će se izložiti opasnosti da joj put ka Jegejskom moru na kraju spreči neka treća sila.

Knez namesnik je očigledno bio impresioniran ovim primedbama, ali je otvoreno izneo koliko mu je teško da donese odluku koju mu Firer savetuje; on je iskreno rekao da se takvoj odluci protive, što se njega lično tiče, i grčko poreklo njegove supruge, njegove lične simpatije prema Engleskoj i njegov stav prema Italiji. Ipak je knez namesnik označio dalji sporazum sa Italijom, kao eventualan prvi korak na putu koji mu savetujemo.

U vezi sa ovim, Firer je podvukao interes Jugoslavije da pristupanjem Trojnom paktu dobije i Nemačku kao partnera, a u isto vreme i kao jemca svoje sadašnje i buduće teritorije. Sem toga, mi od Jugoslavije ne očekujemo više od pristupanja Trojnom paktu; naročito ne učešće u ratu. Mi ćemo se postarati da po završetku rata Solun pripadne Jugoslaviji.

Knez namesnik je izrazio svoju bojazan zbog unutrašnje političke situacije, rekavši da se plaši da kroz šest meseci više neće biti ovde ako bude poslušao naš savet. Odgovorio sam da se plašim da bi se moglo dogoditi obrnuto, to jest da kroz šest meseci neće biti ovde ako ne bude poslušao naš savet i na taj način dopustio da mu promakne jedinstvena prilika.

Kad se pozdravio, knez namesnik je zadržao pravo da docnije donese odluku. Mi ćemo sada čekati da vidimo kako će se jugoslovenska politika dalje razvijati; međutim, u vezi sa ovim može se smatrati da

⁵ Nova Ruzveltova poruka upućena je preko Artura Lejna, poslanika SAD u Beogradu, 22. februara 1941, a uručena sutradan.

je u interesu Jugoslavije da ovu odluku donese u toku sledeće dve nedelje.⁸

*Isto*PSSS—6.

KNEZ PAVLE NA DRUGOJ SEDNICI KRUNSKOG SAVETA O HITLEROVOM PRITISKU

6. marta 1941.

„Sa Hitlerom sam imao razgovor od 4 časa. On je tražio od mene da pridemo Trojnom paktu i rekao da neće ni po koju cenu dozvoliti da se stvori Solunski front. On će Grčku smrviti i neće više, postojati kao država. Ja sam dokazivao da je za nas najbolje da ostanemo neutralni, i da ja ne mogu nikako da pružim ruku Musoliniju koji je ubio moga brata Aleksandra, a koji i sada šalje terorističke bande u Hrvatsku .. ." Zatim je nastavio da ga nije mogao pridobiti za bileratni ugovor o prijateljstvu, ali da ni on nije prihvatio Hitlerov zahtev da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu. Zato je za njega ostalo neizvesno da li će Nemačka napasti Jugoslaviju ako ne pristupi ovom paktu. On je tom prilikom saopštio Hitleru da Jugoslavija, zbog napada Italije na Grčku, gaji simpatije prema napadnutoj Grčkoj i veliko nepoverenje prema Italiji. Zatim je obavestio prisutne kakve je zahteve Hitler postavio i kakva je obećanja dao ako Jugoslavija priđe Trojnom paktu, kao i to da je zapretio da neće dozvoliti stvaranje novog Solunskog fronta. Na kraju, knez je izneo i svoje protivpredloge Hitleru i zaključio da je Hitlerov zahtev imao karakter ultimatumu. Pošto se treba izjasniti „da li prihvatamo ili ne, moramo voditi računa o tome da možemo imati jružani sukob s Nemačkom ako ga ne prihvatimo".⁷

Isto, 371.

RUZVELTOVA PORUKA BEOGRADU

18. marta 1941.

„Mislim da je potrebno da na neki način stavimo do znanja knezu Pavlu i drugima da Sjedinjene Američke Države ne gledaju samo na sadašnju nego i na budućnost, i da će svaka zemlja koja se pokorno reda bez otpora, uživati manje naklonosti u svetu nego zemlja koja, ruži otpor, makar taj otpor trajao svega nekoliko nedelja.

. . . Civilizaciji u kojoj živimo i ratu za čiji smo ishod zainteresovani, može u velikoj meri da doprinese otpor Jugoslavije i Turske - štaviše i u tom slučaju da Jugoslavija i Turska ne uspeju u vojničorn pogledu".⁸

sto, 395.

⁶ Knez Pavle je sa Cincar-Markovićem tajno boravio u Berghofu, čak i bez nanja ostalih namesnika. Nemački izvori kazuju da se posle ovoga razgovora sa titlerom knez Pavle počeo kolebati. Prema Alfredu Breči, Hitler je lomio kneza overavajući mu odluku da početkom leta napadne SSSR. Hitler je smatrao da : u tom slučaju interes same Jugoslavije da pristupi Trojnom paktu.

⁷ Na drugoj sednici Krunskog saveta Aleksandar Cincar-Marković se izjasio za prihvatanje nemačkog predloga, uz već obećane garantije. Dragiša Cvetović se nije izjasnio ni za ni protiv, ali je isticao da sumnja u nemačku dobroamernost. Fran Kulovec je bio za priklanjanje Nemačkoj.

⁸ Ova Ruzveltova poruka je usledila posle Donovanovog povratka u SAD.

DUŠAN SIMOVIĆ ISTUPA U AUDIJENCIJI KOD KNEZA
PROTIV PRISTUPA TROJNOM PAKTU

23. marta 1941.

... S druge strane, prema raspoloženju koje sada u narodu vlada za energični otpor, što dokazuje i oduševljenje sa kojim naši vojnici idu pod zastavu u svoje jedinice, jedan takav prelom državne politike, koliko mučan toliko i iznenađan, imao bi na javno mišljenje poražavajući utisak, ili bolje reći on bi bio jedna bomba, koja bi mogla izazvati eksploziju unutra u zemlji. Meni je dužnost da vam otvoreno rečem, da bi pristupanje naše države Trojnom paktu, i opredeljenje njezino uz Osovinu, uništilo životnu silu i moral naroda, pogodilo bi njegove rodoljubive osećaje i duboko uvredilo njegov ponos i njegove tradicije i ideale. Mogu vas uveriti, da ovo nije samo moje mišljenje i po jedinaca, već celog naroda.

Najzad, ja moram ovde istaći moje veliko čuđenje: Zašto kraljevska vlada, koja je mogla i morala videti i poznati raspoloženje naroda, kad je dobro znala da je položaj naše države doveden u tako nesretan škripac, zašto ona nije preduzela potrebne mere da se narod i njegovo javno mnjenje pripremi za jedan takav preokret naše državne politike, i naše buduće orijentacije? Naprotiv, ona je tako postupala da se oduševljenje za otpor sve jače snažilo i širilo. Takva politika mi je veoma čudnovata i prosto neshvatljiva!

Knez namesnik je na sve ovo reagirao i pravdao držanje vlade kao da je morala popustiti, kao što je popustila, jer su to prilike nalagale. Pri polasku rekao sam njegovom kraljevskom visočanstvu: Ja vas molim i kumim odložite koliko god možete konačnu odluku, jer se bojim teških posledica, ako se sa takvim predlogom iznenadno izađe pred narod.⁹

Isto, 402.

PORUKA CERCILA CVETKOVIĆU

23. marta 1941.

... Mi znamo da srca svih vernih Srba, Hrvata i Slovenaca kucaju za slobodu, integritet i nezavisnost njihove domovine i da oni imaju isti pogled u budućnost kao i svet koji govori engleski. Ako bi Jugoslaviju sada zadesila sudbina Rumunije, ili ako bi ona počinila zločin kao Bugarska i postala saučesnik u pokušaju uništenja Grčke, njena propast bi bila sigurna i nepopravljiva. Ona neće izbeći nego samo odložiti teška iskušenja rata i njene hrabre armije će se onda boriti same pošto budu opkoljene i odsečene bez nade i pomoći. S druge strane,

⁹ Simović je bio nosilac antifašističkog kursa u Jugoslovenskoj vojsci, zajedno sa generalom Borom Mirkovićem. Zbog svog prozapadnog stava, Simović je premešten sa položaja načelnika generalštaba u Sarajevo, odakle je prešao u Zemun za komandanta vazduhoplovstva. U Komandi vazduhoplovstva nalazio se glavni centar vojne zavere protiv kneza namesnika i vlade Cvetković—Maček, zapravo priklanjanja Jugoslavije Osovini. Simović je čak pretio knezu da će vazduhoplovci u slučaju da vlada kapitulira, bombardovati Dvor. Unutrašnjoj opoziciji protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu pripadali su Srpska pravoslavna crkva sa patrijarhom Gavrilom Dožićem, deo političara iz Saveza zemljoradnika, Demokratske stranke, Samostalne demokratske stranke, Narodna odbrana.

ratna istorija je retko kada pružila lepšu priliku od ove koja se ukazuje jugoslovenskim armijama ako je one iskoriste dok još ima vremena. Ako se Jugoslavija i Turska udruže sa Grčkom i uz pomoć koju može da pruži Britanska Imperija, nemačka aždaja će biti zaustavljena i konačna pobeda će biti izvojevana tako sigurno i odlučno, kao što je bilo prošli put.

Ja verujem da će Vaša eksekucija biti na visini svetskih događaja.¹⁰

V. Čerčil, *Drugi svetski rat*, III, Beograd, 1965, 86.

PROTOKOL O PRISTUPU JUGOSLAVIJE TROJNOM PAKTU

25. marta 1941.

Vlade Njemačke, Italije i Japana s jedne strane, te vlada Jugoslavije s druge strane utvrđuju po svojim potpisanim opunomoćenicima

Član 1. — Jugoslavija pristupa Paktu između Nemačke, Italije i Japana, koji je potpisan u Berlinu 27. septembra 1940 ..¹¹

F. Čulinović, *Dokumenti*, 346—347.

TAJNE NOTE TREĆEG RAJHA VLADI KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Beč, 25. marta 1941.

... Prilikom novog utvrđivanja granica na Balkanu uzet će se u obzir interesi Jugoslavije za teritorijalnom vezom sa Egejskim morem proširenjem njezinog suvereniteta na grad i luku Solun.

... Italija i Njemačka jamče jugoslovenskoj vladi da s obzirom na vojnu situaciju neće s njihove strane postavljati nikakav zahtjev za vojnu pomoć.

Ukoliko bi jugoslovenska vlada u nekom času smatrala kako je u njenom interesu da učestvuje u vojnim operacijama sila Trojnog pakta, bit će slobodno jugoslovenskoj vladi, da ona odluči o potrebi takvog vojnog sporazuma s odnosnim silama ..¹²

Isto, 348—350.

¹⁰ Na čerčilovu poruku Cvetković je odgovorio da Jugoslavija nije prestala da „ljubomorno“ čuva svoju nezavisnost.

¹¹ Pristup Jugoslavije Protokolu Trojnog pakta potpisan je 25. marta 1941. u Beču, u dvorcu Belvedere. D. Cvetković i A. Cincar-Marković imali su za pristup Protokolu saglasnost Krunskog saveta.

¹² Tajnim notama Nemci su učinili ustupke Jugoslaviji koje nisu dali ostalim zemljama koje su već bile prišle Trojnom paktu: Rumuniji, Mađarskoj i Bugarskoj.

Joachim fon Ribentrop je 25. marta 1941. u Beču dao izjavu da nemačka vlada potvrđuje svoju odluku da će uvek poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije. Ribentrop je istovremeno potvrđivao sporazum između vlada sila Osovine i vlade Kraljevine Jugoslavije o tome da vlada sila Osovine za vreme rata neće upućivati Jugoslaviji zahtev da dozvoli prolaz ili prevoz trupa preko jugoslovenske državne teritorije. Potvrđivao je i sporazum da Nemačka i Italija neće sa svoje strane podneti nikakav zahtev Jugoslaviji za vojnu pomoć. Pri novom uređenju granica na Balkanu vodiče se računa o interesu Jugoslavije za jednu teritorijalnu vezu s Egejskim morem putem proširenja njenog suvereniteta na grad i luku Solun. Ova obećanja data su kao tajne koje se nisu smele obelodanjivati bez sporazuma sa vladama sila Osovine, osim izjave o poštovanju su-

PAKT O PRIJATELJSTVU I NENAPADANJU IZMEĐU SSSR
I KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

5. aprila 1941.

Član prvi. Obe ugovorne strane uzajamno se obavezuju da će se uzdržati od svakog napada u odnosu jedne prema drugoj i da će uvažavati nezavisnost, suverena prava i teritorijalnu celinu SSSR i Jugoslavije.

Član drugi. U slučaju ako jedna od ugovornih strana bude napadnuta od strane treće države, druga ugovorna strana obavezuje se da će sačuvati politiku prijateljskih odnosa prema njoj.

Član treći. Ovaj ugovor zaključuje se za rok od pet godina ...

Član četvrti. Ovaj ugovor stupa na snagu u momentu njegovog potpisivanja. Ugovor podleže ratifikaciji u što je moguće kraćem roku. Razmena ratifikacionih isprava treba da se izvrši u Beogradu ..¹³

V. Kljaković, *Memoari generala Simovića i dokumenti 1939—1942, Politika*, 2. septembar 1970; B. Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918—1941*, Zagreb, 1971.

DUŠAN SIMOVIĆ O OBRAZOVANJU VLADE

27. marta 1941.

Predstavnici političkih partija prikupljeni su u kabinetu ministra vojske i mornarice, i to:

— od radikala — Miša Trifunović, Košta Miletić i Mirko Košić (Mirka Košića je pogrešno doveo oficir upućen po dr Đorđa Đurića);

— od demokrata — Milan Grol, Boža Marković i Božidar-Boka Vlajić;

— od Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS) — Jovan Banjanin;

vereniteta i teritorijalnog integriteta, kao i izjave da se Jugoslaviji neće postavljati zahtevi za prolaz i prevoz trupa.

Prema Fireru, onaj ko je pristupio novoj kombinaciji još u vreme njenog nastajanja, stiće veće pravo na kasnije ostvarenje svojih želja. Hitler se izjašnjavao da je lično uvek prema Jugoslaviji vodio politiku prijateljstva. Izražavao je sreću što je Jugoslavija pristupila „savezu nove Evrope“. Firer je uveravao Cvetkovića da će se izlaz na Egejsko more verovatno smatrati „kao najuspešniji akt jugoslovenske spoljne politike i ući će u istoriju kao neka vrsta rasterećenja za one koji su danas imali da donesu teške odluke koje neki Jugosloveni nisu shvatili ili su ih bolno primili“. Računao je i na privrednu saradnju između dve zemlje, s obzirom na „glad, potrebe za sirovinama, kao i u potrebama za namirnicama i industrijskim proizvodima“, čime je učinjen krupan korak naipred, „mada omladina možda ne može da shvati realističke odluke državnika“.

¹³ Milan Gavrilović je tražio prilikom pregovora jače obavezivanje SSSR-a, ali Staljin na to nije pristajao. Pakt je bio antidatiran (5. april), a, u stvari, je zaključen u zoru 6. aprila 1941, po jugoslovenskom vremenu, tako da nije imao drugi karakter do „platonski“. Sovjetske diplomate su posle aprilskog poraza pronosile informacije da je sovjetska vlada bila spremna da uputi oružanu pomoć (tenkove, itd.) Kraljevini Jugoslaviji (iz odeskog pristaništa), ali one post festum imaju drugi smisao. Pozicija SSSR-a prema Trećem Rajhu je bila takva da se teško može dati vera ovim glasinama. Staljin se plašio bilo kakve provokacije koja bi mogla izazvati Nemačku, ali je, na drugoj strani, nastojao da istakne svoje interese u Jugoslaviji posrednim putem i na način koji ne bi ugrožavao sporazum iz 1939.

M. Gavrilović je 6. aprila izvestio svoju vladu (mada ovaj izveštaj nije stigao u Jugoslaviju) da mu je Staljin „noćas“ (između 5. i 6. aprila 1941) rekao da će dati 50 do 100 lovačkih aviona, 20 do 25 u većini lakih bombardera, protivtenkovskih topova, brdskih baterija sa krivom putanjom, 50 protivavionskih topova, 100 komada bacača mina.

— od samostalnih demokrata — Srđan Budisavljević;

— od zemljoradnika — Branko Ćubrilović i Miloš Tupanjanin (M. Tupanjanin nije ni bio pozvan na savetovanje već je samozvan, u svojstvu zastupnika šefa Zemljoradničke stranke, upao u kabinet ministra vojske, gde su vođeni pregovori za obrazovanje vlade);

— predsednik „Srpskog kluba“ Slobodan Jovanović i predsednik „Narodne odbrane“ Ilija Trifunović—Birčanin.

Na insistiranje M. Grola, naknadno je pozvan Momčilo Ninčić, a na predstavku J. Banjanina da ne može uzeti učešće na sastanku bez vodstva svoje stranke i na zauzimanje M. Grola — pozvani su, naknadno, Petar Zivković i Boško Jevtić.

Otvarajući ovaj sastanak, ja sam saopštio prisutnima da je vojska, odgovarajući jednodušnom osećanju naroda da sačuva svoju slobodu i nezavisnost, zbacila vladu Dragiše Cvetkovića koja je potpisala Trojni pakt i kraljevsko namesništvo i da je mladog kralja proglasila punoletnim. Pošto sam pročitao kraljevu proklamaciju, upitao sam prisutne: „Koga predlažete za predsednika vlade?“ Svi su jednodušno odgovorili: „Vas“. Predložio sam da u vladu uđu po dva predstavnika iz svake stranke i da ministarstvo vojske i mornarice primi armijski general Bogoljub S. Ilić. Potom se razvila kratka diskusija oko podele pojedinih resora.¹⁴

V. Terzić, n. d., 488.

KRALJEV PROGLAS O STUPANJU NA PRESTO

27. marta 1941.

Srbi, Hrvati i Slovenci!

U ovom teškom trenutku za naš narod odlučio sam da uzmem u svoje ruke kraljevsku vlast.

¹⁴ Vlada sa Dušanom Simovićem na čelu obrazovana je posle puča koji su izvršili patriotski, antigermanski i antifašistički opredeljeni oficiri. Umesto vlade Cvetković—Maček na čelo je došla probritanski raspoložena vlada. Pučisti su delovali samostalno, ali su Britanci, po nalogu svojih najviših centara, potpomagali obaranje vlade koja je kapitulirala pred Osovinom. A. Idu je iz Atine ovlasio britanskog poslanika Ronalda Kembela da preduzme sve mere „koje budete smatrali za korisne, a koje bi pomogle da dovedu do promene vlade ili režima, čak i putem državnog udara“. Kralj je proglašen za punoletnog. Maček je, posle okievanja stigao u Beograd, 4. aprila 1941, i ušao u vladu u svojstvu potpredsednika, a napustio je 8. aprila, u jeku aprilskog rata. Knez Pavle se zatekao u Zagrebu na putu za Sloveniju, ali je vraćen u Beograd, odakle su ga Britanci odveli u Grčku a zatim u Keniju gde je proveo rat pod britanskom kontrolom. Puč su izveli oficiri, ili su komunisti u prethodnim demonstracijama protiv pristupa Jugoslavije Trojnom paktu, koje su počele 25. marta, doprineli stvaranju atmosfere za izvršenje udara i obaranje namesničke vlade. Objektivni interes otpora fašističkom pritisku ujedinjavao je praktično raznorodne snage, specifičnih užih interesa, kao što pokazuju britanski impulsi da komunisti sa Srpskim kulturnim klubom i snagama oko njega, zajednički deluju protiv predaje zemlje fašizmu. U manifestacijama 27. marta 1941. u Beogradu i drugim gradovima Jugoslavije komunisti su se našli na čelu povorki manifestanata. Oni su od prvog dana popuštanja zvaničnih faktora Jugoslavije Osovini, oslonjeni na antifašističku delatnost od polovine 1940, upozoravali na potrebu otpora i oslona na Sovjetski Savez. Mehanizam vojnog udara je imao složen karakter i aktiviran je pod dejstvom atmosfere stvorene prethodnim komunističkim demonstracijama, masovnog patriotskog i antifašističkog talasa, snažnog nezadovoljstva u vojsci, probritanskog raspoloženja dela političara, požurivanja britanskih političkih, diplomatskih i obaveštajnih faktora. Vlada Cvetković—Maček bila je okrnjena već uoči potpisivanja Protokola o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu ostavkama ministara: S. Budisavljevića, B. Ćubrilovića i M. Konstantinovića.

Namesniei, koji su razumeli opravdanost mojih pobuda, odmah su sami podneli ostavku.

Moja verna vojska i mornarica stavili su mi se odmah na raspoloženje i već izvršavaju moja naređenja.

Pozivam sve Srbe, Hrvate i Slovence da se okupe oko prestola. To je najsigurniji način, da se u ovim teškim prilikama održi red unutra i mir spolja.

Mandat za sastav vlade poverio sam armijskom đeneralu Dušanu T. Simoviću.

S verom u boga i u budućnost Jugoslavije, pozivam sve građane i sve vlasti u zemlji na vršenje svojih dužnosti prema Kralju i Otadžbini.¹⁵

Petar s. r.

Isto, 491.

ZAPISNIK

I SEDNICE VANREDNOG ZASEDANJA SVETOG ARHIJEREJSKOG SABORA, ODRŽANOG 14/27. MARTA 1941. GODINE U BEOGRADU

Br. 1.

Njegova svetlost patrijarh srpski gospodin Gavriilo, pozdravljajući prisutne članove dobrodošlicom, rekao je između ostalog sledeće:

Sudbonosni su događaji koje preživljujemo, sudbonosniji su možda nego ikada, ne samo za pojedince nego i za države i narode. Poslednji dani bili su teški i teško je bilo snaći se u njima i šta treba raditi i govoriti. Nismo mogli znati da je položaj države teži nego ikad. O tome se Sveti arhijerejski sabor može uveriti iz zapisnika Svetog arhijerejskog sinoda.

Kada nam je saopšteno da je sklapanje pakta neminovno, mi smo postali svesni da ovde nije u pitanju samo država, niti su u pitanju ne samo čast i tradicija predašnjih generacija, već i generacija koja će posle doći. I ja lično i Sveti arhijerejski sinod izjavili smo da ne možemo ostati indiferentni. U nedelju smo se morali sastati, došli smo do zaključka da se nalazimo u doba da moramo obeležiti svoj stav prema vlastima i prema narodu, pa smo zbog toga sazvali Sveti arhijerejski sabor, jer smo smatrali da smo slabi da bez Sabora opredelimo politiku i liniju kojom ćemo ići. Smatrali smo da je ono bilo pogrešno što je vlada učinila i da vređa čast, slavu i tradiciju našeg naroda, i to onda kada je narod gotov bio da ide do kraja.

Neka je slava Bogu, zahvaljujući tome da je prošle noći (izvršen puč) i situacija je mnogo jasnija. Naš položaj je mnogo lakši. Sinoć mi je jedan od kraljevskih namesnika rekao da ćemo mi biti krivi, ako narod bude ustao i nastali nemiri, i da će posledica toga biti ulazak Nemaca u našu zemlju. Noćasnji akt spasao je čast našeg naroda i države, pa zbog toga i mi možemo samo blagosloviti ovo delo ..¹⁶
Isto, 477.

¹⁵ Kraljeva proklamacija objavljena je narodu preko radio-stanice rano, izjutra (u 5 h), ali ju je kralj — koji nije ni znao šta se desilo u noći između 26. i 27. marta 1941 — tek kasnije potpisao, zajedno sa ukazom o postavljenju vlade sa D. Simovićem na čelu.

¹⁶ Zasedanje Svetog arhijerejskog sabora održano je u Beogradu u dvorima Patrijaršije, pod predsedništvom „Patrijarha srpskog Gavriila Dožića“. Patrijarh je odranije zauzimao patriotsku i antigermansku poziciju, što mu Nemci nisu

„Jutros rano Jugoslavija je našla svoju dušu ... U Beogradu je izbila revolucija, i javlja se da su uhapšeni ministri koji su, koliko juče, pogazili čast i slobodu svoje zemlje. Taj patriotski pokret rezultat je gneva odvažnog i ratničkog naroda zbog izdaje zemlje, do koje je došlo usled slabosti onih koji vladaju njim i niskih intriga sila Osovine. — Stoga možemo gajiti nadu — ja, naravno govorim samo na osnovu informacija koje su do mene stigle — da će biti obrazovana jugoslovenska vlada, dostojna da brani slobodu i integritet svoje zemlje. Takva vlada će u svojim hrabrim nastojanjima dobiti svu moguću pomoć od Britanske Imperije i, uz to ne sumnjam, posebno od Sjedinjenih Država. Britanska Imperija i njeni saveznici boriće se sa jugoslovenskim narodima za zajedničku stvar i mi ćemo nastaviti da zajedno koračamo i da se borimo dok ne bude izvojevana potpuna pobjeda“.¹⁷

Isto, 476.

RUZVELTOVA POSLANICA KRALJU PETRU II

„U trenutku kada Vaše veličanstvo preuzima potpuno vršenje svojih kraljevskih prava i moći i vodstvo jednog hrabrog nezavisnog naroda ja želim da sa narodom Sjedinjenih Država uzmem učešća u izražavanju naših iskrenih želja za zdravlje, dobrobit Vašeg veličanstva i za miran napredak Jugoslavije“.¹⁸

Isto, 476.

zaboravili. Pri kraju aprilskog rata uhvaćen je u manastiru Ostrogu u Crnoj Gori i konfiniran u manastirima Vojlovci i Rakovici kod Beograda. Jedno vreme proveo je u logoru Dahau. Lečio se u Karlovim Varima, Beču, Rimu i Londonu, a zatim se vratio u Jugoslaviju 14. novembra 1946. godine. Jaku podršku Gavrilu, pored ostalih arhijereja, davao je i žički Vladika Nikolaj Velimirović, koji je održavao tesne veze sa Anglikanskom crkvom.

¹⁷ Iza ovog patetičnog čerčilovog oduševljenja za događaje u Beogradu stajalo je očekivanje da će beogradski detonator dovesti do rata, otpora Jugoslovenske vojske, spajanja grčkih i jugoslovenskih snaga, koje bi onemogućile nemački plan da istisnu Britance sa juga kontinenta. Razvoj događaja je pokazao da britanska ulaganja u Jugoslaviju nisu ispunila očekivanja, jer se trošni sistem i slabo naoružana vojska, sa preovlađivanjem defetističkog duha u komandnom kadru, te delovanjem masovne „pete kolone“, raspao u strahovitom metežu 30sle prvog nemačkog udara, potpomognut sadeistvom Italije i Mađarske. No Mo je to značajni moralni podsticaj usamljenoj Britaniji u ratu, svim antifašis-[^]ŠM™ snagama u svetu, pokretima otpora vojno poraženih zemalja; prvi politički i moralni šamar šefu Trećeg Rajha u trenutku kada se ovaj nalazio na vrhuncu moći. Događaji od 27. marta su značili rat Nemačke i njenih saveznika protiv Jugoslavije, što je imalo dalekosežne posledice za ishod drugog svet-skog rata.

¹⁸ SAD su takođe pozdravile događaje u Beogradu. Jedino štampa SSSR-a nije reagovala na ovaj izvanredni antifašistički čin, koji je imao svetski značaj, izazivanjem aprilskog rata, koji je sa otporom Grčke i realizacijom plana „Marita“ uticao na odlaganje nemačkog napada na SSSR za šest nedelja, što je bilo spasonosno za sudbinu sovjetske prestonice u kasnu jesen 1941.

General D. Simović je posle obaranja vlade Cvetković-Maček apelovao na „rodoljublje“ građana da se klone manifestacija koje bi otežale odnose Jugoslavije sa susedima sa kojima Jugoslavija želi da ostane u miru i prijateljstvu, ali na drugoj strani da se ostane „u brizi o sebi — svoji, nezavisni i dostojanstveni“.